

Prof. dr hab. Ewa Łukaszyk

Universiteit Leiden

**Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Wojciecha Sawali
“Tematyka bezosobowości w prozie Clarice Lispector”**

Mgr Wojciech Sawala obrał za temat swojej rozprawy prozę jednej z najszerzej znanych pisarek brazylijskich XX wieku, Clarice Lispector. Równie istotny i wyrazisty w pracy jest klucz metodologiczny, jaki stanowi dyspozytyw osoby, jeden z szeroko obecnych wątków humanistyki poststrukturalistycznej i postmodernistycznej, a ściślej rzecz biorąc jej nurtów biopolitycznych. Wypada więc już w tym miejscu rozpocząć od paru pochwał. Bardzo trafny jest wybór aktualnej metodologii – aktualnej nie tylko ze względu na Foucaultowskie korzenie, ale i znacznie świeższe rozwinięcia, m.in. w myśli Giorgio Agambena i przede wszystkim w pracach Roberto Esposito, takich jak *Osoby i rzeczy (Le persone e le cose)* z 2014 roku. Są to kwestie mieszczące się w głównym nurcie aktualnej problematyki humanistycznej. Równie trafne jest wykorzystanie pisarstwa Lispector jako materiału ilustrującego tę koncepcję. Dzięki temu powstała praca świeża, unikająca grzechu anachronizmu, który zdarza się niestety dość często w polskim środowisku akademickim. Mgr Sawala osiągnął to pomimo faktu, że proza Clarice Lispector nie jest nowością. Jest to pisarstwo mieszczące się chronologicznie w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych, wielokrotnie komentowane i analizowane; mogłoby więc wydawać się czymś zupełnie przebrzmiałym, wyeksploatowanym i zupełnie już nieaktualnym (sprawa nigdy nie dopełnionej recepcji tej twórczości na polskim gruncie ma tu jedynie drugorzędne znaczenie). Mimo to, dzięki zastosowaniu aktualnego i w pozytywnym sensie efektywnego klucza biopolitycznego, analizowany materiał zaśnił nowym blaskiem.

Rozprawa przedstawiona przez mgr Wojciecha Sawalę prezentuje się zatem bardzo korzystnie mimo stosunkowo skromnej objętości. Powiedziałabym wręcz, że jej istotnym

atutem jest właśnie zwartość, zwięzłość i panowanie autora nad tekstem, co zasługuje na podkreślenie zwłaszcza u badacza mniej doświadczonego, stojącego dopiero u progu kariery naukowej. Całość jest czytelna, wartka, również we wstępnych rozdziałach naświetlających istotę koncepcji dyspozytywu. Świadczą one o wysokim stopniu przyswojenia dyskursu teoretycznego i specyficznego języka biopolityki, którym mgr Sawala sprawnie się posługuje.

Praca składa się z trzech części poprzedzonych wstępem. Wprowadzenie sytuuje w syntetyczny sposób brazylijską pisarkę i przekonująco zarysowuje *novum*, jakie ma wnieść rozprawa, chociażby na tle dominującego obecnie, potocznego odbioru twórczości Lispector, funkcjonującej dziś w Brazylii na zasadach literackiej ikony, co niekoniecznie sprzyja pogłębionemu odczytaniu jej pisarstwa. Jednak na sprostowaniu obiegowych sądów sprawa się nie kończy. Wspomniana już przeze mnie część pierwsza ma charakter rzetelnego wprowadzenia teoretycznego; jasno i wyraziście prezentuje dyspozytyw osoby jako koncepcję filozoficzną wywodzącą się od Michela Foucaulta oraz pokrewne wątki, takie jak pojęcie bezpieczeństwa ontologicznego czy osoby w ujęciu Giorgio Agambena. W dalszych podrozdziałach Wojciech Sawala przechodzi do absolutnie kluczowego dla całej pracy wyjaśnienia pozytywnego znaczenia, jakie może mieć odejście od koncepcji osoby, co nie jest bynajmniej oczywiste, zwłaszcza przy uwzględnieniu narzucających się odniesień do personalizmu chrześcijańskiego. Punktem dojścia jest tu postulat etyki bezosobowościowej w ujęciu Roberta Esposito.

Główną zaletą tej części, jak należy raz jeszcze podkreślić, jest rzetelność i jasność, dzięki której czytelnik odnosi wyraźnie odczuwalną korzyść z lektury pracy. Można w niej znaleźć źródła pojęć już przyswojonych w polskim dyskursie humanistycznym, lecz często używanych bezrefleksyjnie i bez świadomości dokładnego osadzenia filozoficznego tych koncepcji (takim filozoficznym wytrychem jest obecnie chociażby wyrażenie „bezpieczeństwo ontologiczne”). Stąd też już w początkowej fazie lektury pracy rodzi się myśl, że powinna ona zostać wydana drukiem, z pożytkiem dla polskiej humanistyki w bardzo szerokim sensie.

To korzystne wrażenie utrzymuje się także w dalszym toku lektury. Część druga, w swobodny, lecz w dalszym ciągu rzetelny sposób, sytuuje Clarice Lispector na tle pokrewnych zjawisk w literaturze XX wieku. Raz jeszcze wypada tu podkreślić trafność zaproponowanego przez Wojciecha Sawalę ujęcia, polegającego na zestawieniu jej z dwoma nazwiskami, mającymi szczególne znaczenie dla depersonalizacyjnej problematyki

nowoczesności; są to Fernando Pessoa i Hermann Hesse. Z konieczności oba te odniesienia są potraktowane w skrótowy sposób, jednak wydają się na tyle uderzające, że czytelnik nie odnosi wrażenia ich przypadkowości czy nieuzasadnionego charakteru. Co prawda Pessoa mógłby się tu jawić jako konieczny punkt odniesienia w pejzażu literatury tworzonej po portugalsku, ale już odniesienie do literatury niemieckiej mogłoby zaskakiwać. Jednak obaj ci pisarze tworzą w istotny sposób horyzont problemowy dla twórczości Lispector, a Doktorant w przekonujący sposób to ukazuje. Ponadto w części analitycznej, poświęconej już bezpośrednio prozie Lispector pojawiają się inne odniesienia, m.in. do *Jądra ciemności* Conrada.

Dopiero w następnej kolejności autor przechodzi do nakreślenia lokalnego, brazylijskiego tła twórczości tej pisarki. Tu również można się doszukać świadomego zabiegu kompozycyjnego, służącego podkreśleniu uniwersalnego znaczenia pisarstwa Lispector. I rzeczywiście, stanowi ono dobrą ilustrację ogólnoświatowego zasięgu prądów modernistycznych. To właśnie w nich Lispector znajduje osadzenie, raczej wyłamując się z lokalnego pejzażu literatury brazylijskiej czy też stanowiąc w nim zjawisko odrębne, trudne do sklasyfikowania.

Wreszcie odniesienia do mesjanizmu i mistycyzmu w twórczości tej pisarki, nie do końca znajdujące oczywiste uzasadnienie w jej żydowskim rodowodzie, stanowią w moim odczytaniu swoisty znak lokalnego kolorytu tej pracy, tym razem jednak nie brazylijskiego, lecz polskiego. Tego typu myślenie jest bowiem dość charakterystyczne dla humanistyki polskiej, naznaczonej obecnością Agaty Bielik-Robson, która też nie bez racji pojawia się w bibliografii tej pracy. Tak ustawiony akcent jest w moim przeświadczeniu czymś dość unikalnym w światowej recepcji pisarstwa Lispector i zasługuje na przybliżenie odbiorcom zagranicznym, być może w obcojęzycznym artykule bądź referacie na konferencji międzynarodowej. Tym bardziej, że mistycyzm jest tu rozumiany właśnie na nasz, wschodnioeuropejski sposób, co raczej zaskakująco odbiega od rozumienia powszechnego w portugalskojęzycznym kręgu. Zarazem ta idiomatyczność pojęć, która zapewne byłaby bardzo wyraźnie wyczuwana w międzynarodowym obiegu, ma swoje uzasadnienie ze względu na wschodnioeuropejską właśnie genealogię pisarki. Stąd też uważam ten aspekt pracy za szczególnie frapujący i zasługujący na rozwinięcie w przyszłości.

Wreszcie trzecia część rozprawy ma charakter szczegółowej analizy reprezentatywnych tekstów Lispector, nastawionej na uwypuklenie obecnej w niej tematyki

bezosobowości. Przedstawione tu ujęcie jest wieloaspektowe, choć dość wyraźnie zarysowuje się wątek swoistego kryzysu dyspozytywu osoby jako powtarzającej się w ciągu życia jednostki, szczególnej sytuacji egzystencjalnej. Kompozycja tej części także jest przemyślana i na swój sposób efektowna, znajdując swój punkt kulminacyjny w bodaj najbardziej znanym wątku z twórczości Clarice Lispector, jakim jest dość niesamowite spotkanie z karaluchem. Jednocześnie pracę wieńczy też swoista kulminacja teoretyczna, jaką jest dojście do postulatu „biopolityki afirmatywnej”.

Jako całość, rozprawa jest napisana bogatym, plastycznym językiem. Jest pozbawiona dłużyzn, prowadzi do interesujących, wyraziście zarysowanych konkluzji. Wywód jest przeprowadzony w sposób przemyślany, świadczący o intelektualnej dyscyplinie. Uwag krytycznych nasuwa się bardzo niewiele, nawet gdyby miało chodzić o drugorzędne kwestie merytoryczne czy redakcyjne.

W ogólnym rozrachunku, jest to rozprawa zdecydowanie wyróżniająca się na tle przeciętnego poziomu prac doktorskich w Polsce. Jest istotna z wielu powodów. Nie tylko wnosi nową jakość do polskich studiów nad literaturą brazylijską, ale też skupia uwagę w szerszym, multidyscyplinarnym kontekście dzięki obecnej w niej materii filozoficznej. Dobrze współgra z kierunkiem rozwoju polskiej humanistyki, wpisuje się w jej aktualne poszukiwania. Stanowi zatem ważny wkład do rozwoju dyscypliny, jaką są studia nad literaturą portugalskojęzyczną, ale nie tylko. Równie istotne miejsce rozprawa zajmuje w szerszej pojętych studiach nad nowoczesnością. Jest cenna zwłaszcza ze względu na pozaeuropejską perspektywę, jaką do nich wnosi. Nie sprowadza się do powielenia wzorców istniejących w międzynarodowych studiach nad twórczością Clarice Lispector, a wręcz przeciwnie, wnosi charakterystyczny wkład do istniejącego za granicą stanu badań, noszący znamię lokalnej tradycji, jaka rozwinęła się w Polsce. Co prawda ze względu na polskojęzyczny tekst rozprawy może to łatwo ująć uwagę, ale nie wykluczone jest przecież późniejsze podjęcie tych wątków przez młodego badacza w przyszłych publikacjach obcojęzycznych.

Zaproponowane ujęcie bez wątpienia jest oryginalne, nosi cechy twórcze. Mimo że nie jest to zaakcentowane w pracy, wpisuje się pośrednio także w nurty humanistyki o inspiracji feministycznej. Omówienie twórczości Clarice Lispector stanowi nowość na gruncie polskim; szczegółowo i wyczerpująco prezentuje problematykę, w której wyraźnie odczuwalny jest brak opracowań w języku polskim. Wzbogaca więc naszą wiedzę o Brazylii i rozwijających

się w Ameryce Łacińskiej oraz w sferze języka portugalskiego prądach modernistycznych, wprowadzając zarazem nową syntezę. Toteż bardzo pożądane byłoby wydanie tej rozprawy drukiem lub jej publikacja w postaci elektronicznej.

Z całym przekonaniem stwierdzam, że przedstawiona rozprawa doktorska stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego, jakim jest odniesienie filozoficznej kategorii dyspozytywu osoby do jej literackiej dekonstrukcji w pisarstwie Clarice Lispector. Wskazuje jednoznacznie na bardzo wysoki poziom wiedzy i świadomości teoretycznej kandydata w jego dyscyplinie naukowej. Stanowi też jasny dowód umiejętności prowadzenia pracy naukowej. Dlatego też jestem przekonana, że rozprawa spełnia warunki określone w ustawie o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz stopniach i tytule w zakresie sztuki. Wnioskuje zatem o dopuszczenie kandydata do dalszych etapów przewodu doktorskiego. Jednocześnie wnioskuje także o wyróżnienie pracy.

Prof. dr hab. Ewa Łukaszyk

Leiden, 27.02.2018